

**ABSOLVENTSKÁ PRÁCE
ZÁKLADNÍ ŠKOLA, ŠKOLNÍ 24, BYSTRÉ 569 92
9. ROČNÍK**

Srpen 1968 očima pamětníků

Marie Štouračová

ŠKOLNÍ ROK 2019/2020

Prohlašuji, že jsem absolventskou práci vypracovala samostatně a všechny použité zdroje jsem řádně uvedla.

Děkuji za pomoc při zpracování tématu Mgr. Janu Neudertovi.

V Bystrém dne

1 Obsah

1 Obsah.....	1
2 Úvod.....	2
3 Události roku 1968.....	3
3.1 Šedesátá léta 20.století.....	3
3.2 Rok 1968.....	4
3.3 21. srpen 1968.....	4
4 Vzpomínky pamětníků.....	7
4.1 Jarmila Janků.....	7
4.2 Libuše Brožová.....	10
4.3 Růžena Kulhánková	12
5 Závěr.....	28
6 Použité zdroje.....	29

2 Úvod

V mé práci jsem sepsala vzpomínky tří pamětníků na srpen 1968. Toto téma jsem si vybrala, protože mi přišlo zajímavé a myslela jsem si, že by mě mohlo bavit. Něco o tématu jsem také věděla z vyprávění svých prarodičů, táty a z médií

Moje práce se skládá z teoretické části a praktické části. Do teoretické části jsem sepsala obecné informace o srpnu roku 1968, snažila jsem zjistit a pochopit, co se stalo. V praktické části jsem oslovila tři pamětnice a poprosila je, jestli by mi odpověděly na mé otázky kolem roku 1968.

3 Události roku 1968

3.1 Šedesátá léta 20.století

Počátek šedesátých let se nesl v duchu nové ústavy. Nová ústava, které se říkalo socialistická, platila až do roku 1992 (samozřejmě s malými úpravami). Došlo ke změně názvu republiky na Československou socialistickou republiku (ČSSR), byl přijat nový státní znak a země byla rozdělena na kraje a okresy. Ústava také potvrdila, že země je socialistická, vládnoucí silou byl pevný svazek mezi dělníky, rolníky a inteligencí, v čele tohoto svazku je dělnická strana jejímž předvojem je Komunistická strana Československa. Veškerá moc v Československé socialistické republice patřila pracujícím člověku. Prezidentem republiky byl od roku 1957 Antonín Novotný. Prezident zároveň zastával funkci tajemníka ÚV KSČ (Ústředního výboru Komunistické strany Československa).

V. 60. letech však také docházelo k uvolnění politického a kulturního života, docházelo ke kritice stávajícího režimu. Lidé se začali vyjadřovat ke stavu společnosti. Uvolnění bylo vidět např. v kultuře, kde začalo docházet k projevům tvůrčí svobody. Ke známým osobnostem patřil např. Miloš Forman, Jiří Menzel, Věra Chytilová, Ivan Klíma, Milan Uhde, Václav Havel.

Potřeba reformy postihla i hospodářství a zlepšila se informovanost občanů o životě na „Západě“. Podniky měly být více zodpovědné a měly být více samostatné, měřítkem výkonosti ekonomiky nemělo být plnění plánu, ale tvorba hrubého domácího produktu.

Cílem reformistů bylo provést novou hospodářskou reformu, dosáhnout uvolnění poměrů. Vše mělo ale proběhnout zevnitř komunistické strany, vše mělo být i nadále pod kontrolou KSČ. Mělo dojít k přechodu k tzv. socialismu s lidskou tvář.

Krise systému měla pozitivní dopad na život obyvatel. Revoluční předvoj lidu, zaměstnaný snahou o opětovné hospodářské oživení, měl na svůj lid méně času, takže došlo k uvolňování poměrů. Cenzura ochabla, na stránkách populárních periodik se začalo psát ve volnějším duchu, v oblasti kultury a každodenního života bylo znát uvolnění.

Tento nekoordinovaný proces vyvrcholil v roce 1967. Agresivní reakce na sjezd spisovatelů, utužování tiskového dozoru, zmlácení studentů na strahovských kolejích. Stranickým vedením otřásly stále hlubší rozpory mezi pravověrnými leninisty a reformní garniturou, k nimž se připojovaly ještě další názory. Ty vyvrcholily mimořádným zasedáním ÚV KSČ v prosinci 1967, kdy opozice proti prvnímu tajemníkovi a zároveň prezidentu republiky Antonínu Novotnému provedla de facto vnitrostranický puč. Novotný složil funkci

generálního tajemníka a na jeho místo přišel Alexandr Dubček. Ve svém „inauguračním proslovu použil termín „socialismus s lidskou tváří, který se potom stal jedním z označení celého odborného procesu.

3.2 Rok 1968

V lednu 1968 byl ve funkci generálního tajemníka místo Antonína Novotného Alexander Dubček. Zaujmout své místo ve společnosti se pokusily církve i organizace jako Sokol nebo Junák. Postupně se objevovaly požadavky na založení jiných politických stran. Tak vznikl např. KAN (Klub angažovaných nestraníků).

V březnu 1968 odstoupil prezident Novotný a na jeho místo nastoupil generál Ludvík Svoboda.

5.dubna 1968 byl přijat tzv. Akční program KSČ, jehož cílem bylo definování změn, které měly být provedeny v kulturní a ekonomické oblasti. Plán obsahoval zavedení některých prvků tržního hospodářství (např.to, že podniky měly dosahovat zisků a měly být samostatné). Akční program ale neobsahoval požadavek na vznik různých politických stran, a tak nezaručoval skutečné vytvoření demokracie.

Akční program začal být kritizován konzervativci ve vedení KSČ (nechtěli změny připustit), ale i jeho opozicí, která vnímala jeho nedostatečnost (věděli, že to není cesta k demokracii). KSČ začala být obviňována Sovětským svazem.

Na jaře se kontrola procesu začala vymykat stranickém uvedení. Ludvík Vaculík napsal Dva tisíce slov v podstatě dobře ilustroval dobře celou situaci, psal o podpoře reformem. Začaly vystupovat také spřátelené strany v čele s KSSS a po několika neúspěšných jednání přikročily k jinému řešení.

3.3 21. srpen 1968

21. srpna vnikla vojska Varšavské smlouvy do Československa (tzv. Vstup společenství vojsk, Operace Dunaj, Okupace Československa), byl to vojenský vpád vojsk pěti komunistických zemí Varšavské smlouvy v čele se Sovětským svazem na žádost konzervativního křídla Komunistické strany Československa.

Okupační vojska obsadila většinu důležitých měst v ČSSR. Naše vláda na své mimořádné schůzi vyjádřila protest vládám pěti intervenujících států. Situaci v ČSSR řešila rada bezpečnosti OSN. V celé zemi vzrostl odpor proti okupantům.

Následovalo zatčení našich politiků a jejich odvezení do Moskvy. Po nepovedeném pokusu o nastolení kolaborantské vlády Aloise Indry Sověti odvěkli proreformní představitele KSČ s Dubčekem v čele do SSSR. Do 3. září bylo zabito střelnými zbraněmi nebo následkem provozu vojenské techniky okupantů 72 československých občanů, 266 bylo zraněno těžce a 436 lehce. Zadrženo a odvečeno do zahraničí bylo 172 osob. Ve stejné době se konal ve Vysočanských závodech mimořádný sjezd KSČ, mimo jiné odsoudil tento vpád „spřátelených“ armád.

Československý rozhlas, ač obsazený sovětskými vojáky objektivně informoval obyvatele, vyzýval lidi k jednotě a pasivnímu odporu. Stejně to udělala i většina našich novin a časopisů i čes. televize, pokud tedy mohla vysílat.

Na Staroměstském náměstí se po 7.00 hodině ranní shromáždili občané a rozhlas vyzýval lidi, aby zachovali klid. Nad stovkami přítomných občanů byly namířeny kulometry. Po 8.00 ranní vlála nad Husovým pomníkem čs. vlajka. Lidé se snažili mluvit s okupanty a přesvědčit je, že u nás žádná kontrarevoluce není.

Na Václavském náměstí se lidé shromáždili už od rána. Přijelo přes 15 tanků, které začaly hned střílet na okolní budovy, a i na budovu Muzea. Po Václavském náměstí šel tou dobou průvod Pražanů se zakrvácenou vlajkou.

Před budovou ÚV KSČ v Praze se od půlnoci lidé shromáždili, aby se setkali přímo s představiteli ÚV KSČ. Při tom bylo několik lidí postřeleno, dokonce jeden z nich zemřel. Celá Praha byla pokryta plakáty s hesly vyjadřujícími podporu polednové politice KSČ a odsuzujícími okupaci.

Václavské náměstí

Hesla napsaná po celé Praze

4 Vzpomínky pamětníků

4.1 Jarmila Janků

Jméno: **Jarmila Janků**

Rok narození: 1935

Místo bydliště: Brno

Profese: pedagog na chemické střední škole

Vše započalo tzv. Pražským jarem, kdy se dostal do vedení KSČ Alexandr Dubček, který vystudoval marxismus-leninismus v Sovětském svazu, ale nějak se generálnímu tajemníkovi sovětských komunistů nepovedl.

Koncem 60. let 20. století se lidé u nás vlivem politických událostí – jako například odsouzení Stalina a kultu osobnosti a tím i poklesu cenzury přestávali bát říkat aspoň částečnou pravdu.

V republice vznikl termín „socialismus s lidskou tváří“, který se ujal v celé zemi i u komunistů-(článek v lidových novinách od Ludvíka Vaculík) 2000 slov ovlivnil celý národ – nabádal lidi aby se probrali z letargie a aktivizovali se proti vládě neschopných (i když bez KSČ to nepůjde...) Nutnost svobodných voleb...

Koncem roku 1967 a zejména po měnění vedení byt se částečně situace v zemi měnila k lepšímu. Lidé mohli i poněkud více cestovat do ciziny. Jelikož můj manžel měl od své maminky mnoho příbuzných v západní Evropě, dostali jsme příslib, něco málo valut a vycestovali jsme na západ-(se starší dcerou Jitkou, která měla 8 let). Všude v cizině nám říkali, že Brežněv to tak nenechá a zabere naši republiku silou své armády. Nevěřili jsme-byli jsme naivní.

Do republiky jsme se vrátili 20.srpna 1968. Brzy ráno asi v 5 hodin dostal manžel telefonickou zprávu od kamaráda ať si pustíme rádio, že nás napadla armáda Varšavské smlouvy (ta měla sloužit na ochranu republik, co v ní byly, hlavní bylo Rusko, pak Poláci,

Němci NDR, Bulhaři...) Také nám sdělil, že odvěkli naše vládní činitele – únos do SSSR- Moskvy-Dubčeka, Smrkovského i Špačka a další. (Generál L. Svoboda, který se stal prezidentem po A. Novotným se rozhodl pro výlet do Moskvy pro odvěčení). To ráno jsem řekla manželovi, že to není možné, že si z něho udělali legraci. Šla jsem se ochladit na balkon-a co nevidím? Po zahradě na travnaté ploše našich sousedů, což byla fakulta stavební VUT, pobíhali po trojicích ruští vojáci a pokřikovali, že nás ochrání od kontrarevoluce. Byly prázdniny celá fakulta byla prázdná-Rusové museli probudit vrátnou-byli zmateni. Před naším domem z ulice bylo postaveno menší dělo namířené na vchodové dveře. (Chápali jsme že si naši polohu nejvýše položeného místa vzali velitelé za sídlo kontrarevolučních sil. Jenže, kde ty síly jsou? Vojáci říkali, že přijeli po samoljotu (letadlu). Měli hlad a žízeň. Jejich učitel z ulice na mě křičel, že jsem řekla ruská svině a měla jsem mále namířené dělo na sebe. Manžel pouštěl vojákům rádio o v ruské řeči, že žádná kontrarevoluce u nás není- hned mu to velitel zakázal. Chtěli vodu, nechtěli jsme jim nic dát, ale pak žádal, že manželka musí domů a dcery ve dveřích brečely. Tak jsem šla pro vodu domů.

Nesměli jsme asi do 15 hodin opustit domov, pořád se oháněli za kontrarevolucí. Naše čtvrt byla a dosud stále je, málo zásobena potravinami. Malý obchůdek v bývalé garáži, kde prodával pan Soldán, přepadli a co bylo k jídlu tak snědli i prodejna mléka paní Konečné byla celá vypitá.

Vojáci se divili že jsme jejich vůdce vítal jako osvoboditele a je nevíáme. Lidé poslouchali rozhlasové vysílání a odstraňovali názvy ulic, u semaforů u náměstí měnili směry ulic a silnic, takže okupanti jezdili s tanky kolem dokola. Rozhlas se přestěhoval do sklepení naší průmyslové školy, vědělo tom málo lidí na ulici. Občané byli rozhlasem i vedením města informováni, aby neprovokovali, neházeli kameny na armádu, protože by mohlo projít ke krveprolití. Lidé poslouchali, vítězil tichý odpor. Zdálo se, že celá město drželo pospolu. Celé město bylo polepeno plakáty, letáky, vtipnými veršičky, hesly-nabádající ruské vojáky (v ruštině), že u nás kontrarevoluce není, ať jedou domů. Vznikly i písně- „Běž domů Ivane, běž domů a už se nevracej! Čeká tě Nataša, běž domů, naše holky tě nemilujou“. Pamatuju si jich do dnes hodně. Chodili jsme po městě a četly (Čedok u nádraží): „Vybavíme letenky pro 70 000 ruských občanů, zdaru k letu domů.“ Na bance na náměstí Svobody: „Na ochranu naší banky nejsou třeba ruské tanky. Neb to hovno, co tam máme, sami sobě uhlídáme, a je ho tam velký kus, zlato dávno sebral Rus!“

U jednoho výkladu na stejném náměstí volala na mě dcera Jitka, že tomu nerozumí.“ Bylo tam: Ano, je to žluté kolečko!“

Jak příznačné pro blížící se období. Lidé chodili a četli, smáli se a brečeli. Naši politici to nevydrželi až na výjimky ruského tlaku podepsali Moskevský protokol „poslušností.“ Do čela obrozené komunistické strany se dostal proradný advokát Gustav Husák. Dubčekovi dávali menší a menší pravomoc, až byl zcela odstaven. Komunistická strana dělala očistky ve vlastních řádech. Zůstali v ní jen ti co souhlasili s okupací země. Kde zůstali Rusové a celé jejich rodiny dočasně – to je navěky.

V roce 1969 – za rok- 21.8. se v Brně objevily tanky naší československé armády a auta s lidovými milicemi. Připadalo mi to jako zastrašování, ale i provokace-lidé se shromažďovali ve středu města a vykřikovali na vojáky, jestli se nestydí, ti začali házet do davu nějaké menší bomby se slzným plynem, které nevybuchovaly, chlapci je brali do rukou a házeli je na armádu zpět a tam to bouchlo, lidé tleskali a milicionáři je usměrňovali obušky a sbírali je do nákladních aut. To jsem zažila na vlastní oči. Byli zde i moji studenti. Rozbolela mne hlava a šla jsem si do lékárny pro prášky, to už bylo na tehdejší třídě Vítězství. Když jsem vyšla ven na ulici vyskákali z aut zpět milicionáři a pouštěli se do mého kolegy, který vyšel z vedlejšího domu (pak mi říkal že byl u krejčího) dostal několik ran obuškem. Volala jsem ať přestanou, že je to hodný člověk. Tak jeden přiskočil ke mně, a řekl že panička taky potřebuje přetáhnout a dostala jsem přes záda. Řekla jsem mu, že jsem si nemyslela, že v socialistickém Československu bijí občany na ulici-blížil se průvod studentů. Studenti mě vzali do svých řad.

Po těchto událostech v Brně a asi i v jiných městech byl vyhlášen stav normalizace-od roku 1970 a výše mnoho lidí vzdělaných a nesouhlasících ještě v roce 1969 opustili republiku a emigrovali.

My, kantoři jsme museli podepisovat na prověrkách před komisemi skládající se z členů KSČ A KNV, že souhlasíme s příchodem armád do naší země, pobytem Ruských vojsk, že to bylo nutné, když jsem si vše přečetla s čím mám souhlasit a cítila jsem pod stolem kopání do kotníků, mrkání očima a celé to divadlo, položila jsem propisku a řekla „Nebudu lhát, toto nepodepíšu.“

Vyřkla jsem si nad sebou ortel, ale ještě jsem zabojovala na otázku-proč? „Protože bylo narušeno česko-sovětské přátelství.“ Také jsem dodala, že učím přírodní vědy, chemii a někdy i fyziku a že zákony těchto věd jsou obecně platné za všech režimů, a tudíž i v komunismu. Nevím, čím bych se měla ve výuce provinit. Propustili mne a dostala jsem oznámení, že musím školu, kde jsem působila opustit a najít si jiné místo ve školství.

Naštěstí se mne ujal ředitel SPŠ elektrotechnické, který nové ředitele na bývalých školách nesnášel. Sám měl co dělat, aby setrval. A tak jsem se dostala opět k učení, ale nesměla jsem být třídní-bylo psáno v protokolu.

Dožila jsem se naštěstí i odchodu ruských vojáků s rodinami-to je další historie po „sametové revoluci.“

Vzpomíná paní Jarmila Janků ve svých 85 letech.

4.2 Libuše Brožová

Jméno : Libuše Brožová

Rok narození: 1951

Místo bydliště: Žďár nad Sázavou

Profese: pedagog na gymnáziu

1. Jak vzpomínáte na průběh 60. let, na uvolňování politických poměrů, které vyústily v tzv. Pražské jaro.

V 60. letech jsem navštěvovala Gymnázium v Bystřici nad Pernštejnem, takže můj pohled na průběh všech událostí je navíc přibarven růžovými brýlemi mého mládí. Nejvíc mi utkvěly v paměti nové prožitky s četbou mladých autorů: J. Procházka, P. Kohout aj., o nichž nám poutavě přednášela naše češtinářka. Mladistvé nadšení z jejich děl bylo u mnoha později nahrazeno reálnějším pohledem, většinou básníků- J. Seifert, V. Holan, O. Mikulášek jsem všem zůstala vděčná. O katolické literatuře jsem se toho moc nedozvěděla, významná díla se na trhu vůbec neobjevovala. Můj zájem tenkrát platil hlavně časopisem Mladý svět, písničkář Semafor a Marty Kubišové, skupině Beatles apod. V oblasti náboženské jsem cítila především jakousi toleranci k nám tzv. kostelníkům. Řidiči autobusu tenkrát totiž často říkali: „Kostelníky nebereme!“, většinou o státních svátcích připadajících na neděli. Bohužel si nevzpomínám na žádnou odezvu politického dění v kostele. Pan farář byl introvert, samotář, Katolické noviny jsem neodebírala. Praha byla pro mne daleko. Ale ten duch jara a svobody byl cítit. Zvláště na studentském majálese, který uspořádalo Bystřické gymnázium. Průvod, hudba, transparenty vyjadřující nadšení a naději svobodného života, to vše se mi slévá v radostnou mozaiku...

2. Můžete nám popsat, jak jste prožila den 21. 8. 1968?

Na den 21. 8. 1968 si pamatuji přesně, neboť jsem vstávala před sedmou hodinou, abych jela autobusem na nákup do Bystřice, pustila jsem si rozhlas. Zpočátku jsem těm vzrušeným slovům moderátora nemohla uvěřit, ale dlouho mi to netrvalo, poněvadž o možném zásahu Rusů se v tisku i v televizi toho léta diskutovalo. Byla jsem vzrušená, ale

nebyla jsem zoufalá-to mi moje blízcí se osmnáctiny ve svém mladistvém nadšení nedovolovaly.

V Bystřici bylo rušno, hlavně v obchodech, všude byl slyšet rozrušené hlas moderátora českého rozhlasu volajícího o pomoc a současně dodával odvahu zmatenému národu. Do toho zazněly tony hymny, doléhala na mne vážnost a tíseň chvíle.

Před budovou staré školy přijel ruský tank... nevím, jak jsem se dostala domů, ale tam jsem se jen otočila a byla vyslána pohlídat babičku, pamatující obě světové války, která mě vyslala na nákup do Štěpánova. Tenkrát se právě stavěla nová silnice, takže to bylo pěšky náročné. Kupovala jsem ještě mouku, cukr, už si přesně nevzpomínám, kolik a jak jsem ten nákup táhla, ovšem v paměti mne utkvěl nákup 30 mýdel zn. Jaro a 1,80 Kč. Ta jejich vůně mne bohužel doprovázela nějaký ten rok.

3. Která událost (příběh) z těchto dní vás nejvíce zasáhla?

Nevzpomínám si na žádný konkrétní příběh, za to se mi vryla do paměti první hodina češtiny po prázdninách. Naše češtinářka řekla: „Nastal čas stáhnout se do své hlubiny bezpečnosti, do své duše a tam hledat klid.“

Tenkrát jsem ale netušila, že takhle ukrytá budu žít mnoho dlouhých let...

4. Jak hodnotíte postoje a následné chování politických představitelů Země k okupaci a jak hodnotíte postoje československých občanů?

Moje hodnocení se neliší od názoru většiny historiků, do hlubších rozborů se nechci pouštět. Otevřený odpor nebyl možný, A. Dubček byl zlomen a zrádci našeho národa se dostali k moci. Prezident Ludvík Svoboda byl již starý a Gustav Husák mohl být diplomatictější, a ne tak tvrdý a nekompromisní. Proto probíhala normalizace ostře a vliv Ruska byl u nás nejsilnější ze všech socialistických států.

Zhodnotila bych svůj postoj: přizpůsobila jsem se... Měla jsem k dobru pět svobodných krásných let vysokoškolského studia na Masarykově univerzitě v Brně (tehdy VSEP). Žila jsem v závětrí ovlivněna končící atmosférou 60. let. O to tvrdší bylo procitnutí v září roku 1974 po nastoupení na žďárské gymnázium, kde jsem procitla do studené, šedivé, zabetonované reality bez jediné skuliny čerstvého vzduchu. Po první schůzi jsem se sesypala...

Později nastoupilo utahování a zesměšňování. Narodila jsem se v roce 1950, od dětství jsem byla vychovávána ve dvou světech. Tak jsem zas pokračovala, ale bylo to kruté. Dětský a mladický optimismus už zmizel.

5. Ovlivnily nějak události roku 1968 váš osobní a profesní život?

A tím přecházím k poslednímu bodu. Proklouzla jsem ke studiu na FF, neboť jsem unikla poslední rok před posudkem, v němž by býval byl zaznamenán můj nevědecký světový názor. Byla bych se musela rozhodnout pro jiný studijní obor (např. biologie), nešla bych učit a bývala bych byla svobodnější bez nutnosti dělat hnusné kompromisy a zatěžovat si svědomí.

V roce 1968-69 jsem vůbec netušila, co na mne čeká v normalizovaném školství. Udělala jsem mnoho chyb, avšak učila jsem ráda.

4.3 Růžena Kulhánková

Jméno: Růžena Kulhánková

Rok narození: 1942

Místo bydliště: Praha

Profese: pedagog na střední ekonomické škole

Zásah SNB (Sboru národní bezpečnosti a jeho příslušníků, tak se tehdy nazývali Policie a policisté) měl mezi lidmi pro svou brutalitu velký ohlas. Kritika zněla ze všech stran, a proto bylo na prosinec svoláno mimořádné zasedání ÚV KSČ. Dokonce se v Praze objevil Leonid Brežněv, aby urovnal spor mezi dvěma křídly uvnitř KSČ – stalinisty a reformisty. Výsledkem bylo, že se oddělila funkce prvního tajemníka KSČ a presidenta. Antonín Novotný skončil jako první tajemník a byl nahrazen Alexandrem Dubčekem. Novotnému zůstala funkce presidenta, ale již v březnu 1968 abdikoval a presidentem byl zvolen Ludvík Svoboda.

S Dubčekovým jménem je spojován tzv. obrodný proces demokratizace společnosti, pokus o československou specifickou cestu k socialismu, socialismus s lidskou tváří. Byl ochotný dělat kompromisy, ale jeho víra v komunistické ideály ho vedla k ústupkům diktátu Moskvy a při řešení problémů byl stále více pasivní. Ale zatím byla atmosféra úžasná-začala lavina. Diskuse, veřejná shromáždění, prohlášení, byl to pro nás zázrak.

Již v březnu 1968 vyšlo první číslo Literárních listů (původní Literární noviny měly od podzimu 1967 zákaz vycházení). A další nebývalá událost – rozhlas vysílal přímý přenos z diskusního večera ve Slovanském domě, nazvaném „Mladí se ptají na minulost, přítomnost a

budoucnost“. Pro 4000 přítomných 5 hodin odpovídali Josef Smrkovský, Pavel Kohout, Jan Procházka, Radoslav Selucký, Marie Švermová, Zdeněk Hejzlar aj. Zájem byl tak velký, že byly vylomeny vstupní mříže a pro další 3000 bylo aspoň vysíláno z amplionů. Bylo položeno 1000 otázek a dotazování nebralo konce. Proto bylo rozhodnuto, že se bude pokračovat za týden, a to ve Sjezdovém paláci. Sem přišlo 20 000 lidí. Kromě jiných zde vystoupili Gustáv Husák, Eduard Goldstücker, Ota Šik a odpovídali na 2000 otázek.

Diskuse, polemiky a recenze zajímavých zahraničních knih nám začaly pravidelně přinášet týdenní Literární listy. Mnohé ještě nebylo přeloženo, a tak alespoň informace z množství recenzí knih a filmů nám dávaly přehled o všem, co se děje v kultuře v tom západním svobodném světě, který se nám začal ponenáhlu otevírat. A co teprve pražský Hyde Park, který vznikl na Příkopech u Myslbeka (dříve přízemní budova s výstavními a restauračními prostory, dnes obchodní komplex H&M, Next aj.) Kdo chtěl něco říct, šel na Příkopy a mluvil a vždy se někdo přidal – od rána do večera.

Začátek tzv. obrodného procesu

Co se zatím dělo v celé společnosti? Nevěděli jsme, co dřív. Sledovali jsme rozhovory a diskuse v rozhlase se zajímavými lidmi. Četli jsme Mladý svět, Tvář, My 68, Kulturní tvorbu, Plamen, Hosta do domu, Reportéra, Studenta, Literární listy, Světovou literaturu a Revue světové literatury. Kupovali jsme i novou řadu ze Slovenské knihy – Nobelova cena za literaturu.

Umělci se postupně zapojovali i do politického života. Už v červnu 1967 uskutečněný sjezd Svazu spisovatelů byl pro nás něčím dosud nevídaným. Bylo tady vše – svoboda vyjadřování, vydávání knih bez cenzury. Pavel Kohout mluvil přímo o ostudné roli cenzury. (Předmětem kritiky již v předchozím roce byly zásahy HSTD-Hlavní správy tiskového dohledu a tiskový zákon, na základě, kterého byla zřízena Ústřední publikační správa, tedy cenzura. Ta se týkala nejen tisku, ale i románů, poesie, divadelní her, výstavních programů.) Na sjezdu vystoupil Milan Kundera a Alexandr Kliment informoval o otevřeném dopisu Solženicyna Svazu sovětských spisovatelů, který byl v překladu k dispozici. Liehm mluvil o tvůrčí svobodě, Ivan Klíma a Václav Havel vystoupili jako zástupci zrušeného časopisu Tvář. Stranickou delegaci na sjezdu vedl Jiří Hendrych, který sjezd předčasně opustil, aby okamžitě informoval předsednictvo ÚV KSČ. Nakonec vystoupil Ludvík Vaculík s vyjádřením, že již není cesty zpět. Spisovatelé vstoupili do politiky.

Ihned po sjezdu byly Literární noviny převedeny ze Svazu spisovatelů na Ministerstvo kultury, tedy pod kontrolu strany a vlády a redaktoři dostali výpověď. V březnu 1968 se opět obnovily v dřívější podobě pod názvem – Literární listy. A ty měly i politický obsah. Cenzuru přestali respektovat novináři v dalších týdnech a novináři v rozhlase.

Začaly se zveřejňovat informace o politických procesech padesátých let a připomínala se jména T. G. Masaryk, Jan Masaryk, Eduard Beneš. Dozvídali jsme se podrobnosti o procesu s Miladou Horákovou, s komunistickým centrem kolem Rudolfa Slánského, o mučírňách ve věznicích v Ruzyni a na Pankráci, o pokusech, které na věznicích prováděl doktor Sommer (v roce 1968 spáchal sebevraždu).

Protože byla hned v březnu zrušena cenzura, mohli jsme se dozvědět o dalších nenadálých sebevraždách. U obce Babice byl nalezen oběšený náměstek předsedy Nejvyššího soudu Břešťanský, asi neunesl svou temnou minulost. V polovině března 1968 spáchal sebevraždu náměstek ministra obrany generál Janko – potom, co na západ uprchl generál Šejna, který v USA předal utajované informace o ozbrojených silách, týkajících se i států tzv. Varšavské smlouvy. Získal zde politický azyl. Šejna vedl v ČSSR nákladný život financovaný z kriminální činnosti a měl být zbaven poslanecké imunity. O stavu vyšetřování Šejnu informoval podplukovník Veřejné bezpečnosti Počepický, který spáchal sebevraždu v dubnu 1968. Šejnova aféra měla za následek rezignaci ministra vnitra, generálního prokurátora, a nakonec i presidenta Novotného.

A lavina postupovala. Byla obnovena činnost Junáka, 30 nově vzniklých iniciativ zažádalo o registraci.

Sociální demokracie se snažila o obnovu samostatné strany (což se jí nepodařilo). Ale vznikaly politické kluby – KAN (Klub angažovaných nestraníků) a K 231 - Sdružení politických vězňů, odsouzených v období únor 1948 až začátek 60. let podle zák. 231/48 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. Po srpnu 1968 byla organizace jako jedno z center kontrarevoluce zrušena. V té době měl K 231 80 tisíc členů. V roce 1990 na K 231 navázala Konfederace politických vězňů.

V dubnu 1968 byla cenzura zrušena zákonem a nový ministr vnitra Josef Pavel oznámil, že se ukončuje rušení zahraničních rozhlasových stanic.

Revoluční rok 1968 ve světě

Rok 1968 je označován jako revoluční rok, nejen kvůli Pražskému jaru. Protesty, především mladé generace proti společnosti, se šířily Spojenými státy i Evropou.

V USA vzniklo hnutí hipies, zvané Květinové hnutí a jeho stoupenci Květinové děti. To nepřímě navazovalo na generaci beatníků.

V roce 1968 byly protesty studentů v Berlíně. Kritizovaly se špatné podmínky na univerzitách, nedostatečné vyrovnání s minulostí i americká účast ve válce ve Vietnamu. Vůdčí osobou byl Rudi Dutschke, na kterého byl v dubnu neúspěšně spáchán atentát.

V květnu 1968 zachvátily studentské protesty celou Paříž. Původně začaly v Nanterre, universitním komplexu nedaleko Paříže a důvodem byl zákaz pánských návštěv na dívčí

koleji. Přidala se nespokojenost se systémem vzdělávání, začaly demonstrace, přidali se maoisté, trockisté i anarchisté. Studenti obsadili Sorbonu, kterou nechala policie vyklidit a v ulicích se objevily barikády a násilí. Zapalovala se auta, zatýkalo se a byli ranění. Vůdčí osobou byl Daniel Cohn Bendit, který byl později vyhoštěn, protože měl německé občanství (dnes sedí v Evropském parlamentu). Studentský protest přerostl v týdenní generální stávkou – stávkovaly kavárny, divadla, byl zrušen mezinárodní filmový festival v Cannes. Situaci změnil až statisícový pochod těch, kteří s formou protestů nesouhlasili. To vrátilo část dělníků do továren, některé podniky vyklidila policie. A Francie šla k předčasným volbám.

Revoluční rok 1968 přinesl do západních zemí některé sociální a politické reformy.

O všech událostech v zahraničí jsme byli informováni. Nejen při setkáních s přáteli, kteří měli i informace přímých účastníků. V malé míře již někteří umělci mohli vycestovat a hlavně, od ledna začali k nám také přijíždět návštěvy ze zahraničí – studenti, umělci, galeristé, nakladatelé. I náš tisk o všem informoval. Konzervativcům uvnitř Komunistické strany se protesty hodily – takhle to vypadá na tom vašem západě. A tak ačkoliv jsme nevěřili, že může u nás bez souhlasu Sovětského svazu dojít k nějaké změně, dění za hranicemi nám dávalo trochu naděje.

Později jsme se setkali s mnoha levicovými studenty z Francie i Německa. Popisovali, jak se postupně měnilo jejich nadšení pro protesty a demonstrace. Dostudovali, našli si zaměstnání a jejich radikální činnost zeslábla. Přesto ale mnozí zůstali zapojeni v různých občanských aktivitách. Možná, že si ještě v popisu dalších let na některá zajímavá setkání vzpomenu.

Ten rok 1968 byl pro nás plný zážitků a emocí, den ze dne se měnila situace, přibývaly nové informace a my jsme nevěděli co dřív. Četli jsme noviny, časopisy, vyesedávali do noci s přáteli, kupovali nové knihy, které tady dříve nemohly vycházet a náš život, zabarikádovaný a zadrátovaný hranicemi, se pomalu prolínal s tím, co bylo tam, za tím. A i když všechno se později zase vrátilo zpět, ta sounáležitost se západem nám už zůstala.

Lidé začali podléhat nekritickému optimismu, Dubček byl považován za spasitele a jásoť neměl konce. Prvomájový průvod na Václavském náměstí byl tentokrát spontánní, lidé se hrnuli k tribuně, potřásali si s Dubčkem rukama a ten dokonce opustil tribunu a chodil mezi davem. Dubček byl na roztrhání - tady se setkal s umělci, hned s populárními zpěváky, s dělníky, ženami, zemědělci. Jezdil po celé republice.

V tomhle nadšení se náhle, přesně v den po zrušení cenzury, objevil hlas vyzývající k zastavení a přemýšlení. Ludvík Vaculík, člen KSČ, zveřejnil v Literárních listech a dalším tisku i na Slovensku „2000 slov“. Vaculík popsal změnu poválečných nadějí v rozčarování. Vyzýval občany k aktivní účasti na společenském životě a kritizoval konzervativce uvnitř

strany. Do 14 dní se podepsalo 70 významných osobností. Dubček, strana i vláda 2000 slov odsoudili, telefonicky vyjádřil protest i sám Leonid Brežněv. Reakcí na to byly další stovky podpisů, celkem jich bylo přes 150 000.

Úměrně s tím, jak nadšení ve společnosti vzrůstalo, rostly i kritické hlasy. Jak z konzervativního křídla strany, tak i z Moskvy. Dubček váhal, zdůrazňoval, že vedoucí úlohu ve společnosti má stále KSČ.

Již v březnu 1968 se v Drážďanech sešli představitelé Bulharska, Československa, Maďarska, Polska, NDR a SSSR a jednalo se o politické situaci u nás. Kritizovala se svoboda slova a bylo vyjádřeno velké znepokojení nad celkovým vývojem, který dle zúčastněných směřoval ke kontrarevoluci. Požadavek obnovení cenzury a opětné ovládnutí sdělovacích prostředků byl zdůrazňován nejen na tomto jednání, ale i na všech následujících.

V dubnu 1968 byly provedeny změny ve vedení státu. Předsedou vlády se stal Oldřich Černík, ministrem vnitra Josef Pavel, předsedou ÚV Národní fronty František Kriegel a předsedou Národního shromáždění Josef Smrkovský. Všichni dlouholetí členové strany. Ačkoliv byli i stranou pronásledováni nebo vězněni, měli sami velký podíl na represích a nezákonnostech od samého počátku, tedy od roku 1948.

Ten rok 1968 byl pro nás všechny otevřením dosud nevídané svobody a každé slovo, kritické ke stranickému vedení, bylo s nadšením přijímáno. A v té všeobecné euforii se ztrácel i kritický pohled, davy byly všeobjímající a sem tam něco odpustily či přehlédly.

Heslem doby bylo – Jsme s vámi, buďte s námi. My s Oldřichem jsme tomu nebývalému nadšení moc nevěřili. Co udělá náš přítel a vzor – Sovětský svaz, kam až nás nechá zajít, kdy se do všeho vloží? Kritika od Kremlu přicházela nenápadně a mnozí jí nevěnovali dost pozornosti.

Náhlé manévry spřátelených armád hned za hranicemi – v NDR. Náznaky, že jsou u nás přítomní zahraniční špióni a zahraniční armády (právě se u nás natáčel slavný americký film „Most u Remagenu“ a režie si vybrala most u Davle. Most musely samozřejmě bránit i tanky a hned byl důvod k ostrému vystoupení v Kremlu).

„Až sem Rusové vtrhnou, přijďte se schovat k nám na Zahradní Město“ říkal Oldřich všem známým. Dobrému výsledku Pražského jara ani jeden z nás nevěřil. Ti Rusové to takhle určitě nenechají! V dubnu přijel maršál Jakubovskij a bulharská stranická a vládní delegace, aby jednali o přípravě cvičení vojsk Varšavské smlouvy na území ČSSR, které mělo být prostředkem nátlaku na vedení strany. V témže měsíci se objevily letáky, které označovaly Goldstückera, Šika, Kriegla a Čestmíra Císaře za nepřátele socialismu.

V květnu se ustavil Koordinační výbor tvůrčích svazů, spojující spisovatele, dramatické a rozhlasové umělce, filmové a televizní tvůrce, výtvarníky, architektky, skladatele,

novináře a vědce.

Avšak už v červnu vedení KSČ zahájilo akce proti tzv. antikomunistickým a antisocialistickým tendencím“, proti popírání práva KSČ na vedení společnosti a proti diskreditaci Lidových milicí. Veřejnost byla znepokojena a spontánně vznikaly výbory na obranu tisku.

20. června bylo v ČSSR a PLR zahájeno velitelsko-štábní cvičení ozbrojených sil zemí Varšavské smlouvy, které mělo skončit 30. června. Ale další události začaly směřovat k invazi.

Politická situace před odjezdem

A v téhle politické situaci jsme s Oldřichem začali připravovat svou první cestu na západ – do Itálie. Radost z cesty nám ale kazily další politické události. Vše šlo velmi rychle a lidé si ani nestačili uvědomit velké nebezpečí. Začínaly dovolené a toho v Moskvě dobře využívali. Měli jsme obavu, že se Pražské jaro blíží konci. Do Moskvy odjeli Dubček, Černík, Bílak a Smrkovský a byli zde přímo vyzváni k útoku proti nepřátelským silám, třeba i s využitím ozbrojených sil. Naše delegace sice uznala vážnost situace, ale Dubček stále zdůrazňoval, že se strana nikdy nevzdá vedoucí úlohy ve státě. Hned nato odjeli do Moskvy představitelé pěti komunistických stran „bratrských států“. Závěrem jejich jednání byl požadavek zasáhnout proti narušování vedoucí úlohy strany v ČSSR a pomoci tak soudruhům, protože se zde kontrarevoluční síly pokoušejí nastolit kapitalismus. „Bratrské státy“ vyjádřily, že jsou připraveny zasáhnout, buď na základě výzvy československých soudruhů, anebo „bude-li situace takový zásah vyžadovat“.

V té době byly na Sokolovsku nalezeny podezřelé americké zbraně a tajný sklad blízko hranic s NSR (Německá spolková republika). Ministerstvo obrany tuto zprávu ihned dementovalo (na batohu byla nášivka moskevského obchodního domu GUM.)

Příslušníci StB a tzv. zdravé jádro strany šířili desinformační a štvavé letáky, které rozšiřovali všemi možnými prostředky vč. shazování z vrtulníků. Letáky byly zaměřeny antisemitsky. Vyskytly se i padělky – dopis od Simona Wiesenthala, ředitele vídeňského židovského dokumentačního střediska, rozesílaný na stovky adres židovských občanů. Dopis vyzýval ke zlepšení vztahů ČSSR se Spojeným státy a Izraelem a k podpoře „obrodného procesu“, neboť je to v zájmu světového židovstva. Další padělané dopisy, tentokrát od pobouřených dělníků, obdržel sekretariát K 234.

Začátkem července obdržel ÚV KSČ dopis z Moskvy, který zdůrazňoval, že Československu hrozí likvidace socialistického zřízení. A hned nato následovaly dopisy od ostatních „bratrských stran“. Německo naznačovalo možnost vojenského zásahu. Následovalo druhé setkání spřátelených států ve Varšavě, kde bylo přijato rozhodnutí o mobilizaci. V tzv.

varšavském dopise dostával Dubček poslední šanci – zasáhnout proti antisocialistickým silám, rozpustit politické organizace, ovládnout sdělovací prostředky a sjednotit komunistickou stranu. Dopis byl 18. července zveřejněn v Rudém právu. Dubček opět neřešil narůstající konflikt a vše odsouval na pozdější dobu, začala příprava na sjezd KSČ.

Občané byli stále více znepokojeni nad protahováním odchodu jednotek Varšavské smlouvy po ukončeném vojenském cvičení. Koncem července již byly cizí jednotky rozmístěny po celé republice. Po protestu našich představitelů určil maršál Jakubovskij termín odchodu na 3. 8. 1968.

A v téhle nejisté době jsme v pondělí 22. 7. 1968 vyrazili na Hlavní nádraží. Do Prahy jsme se vrátili ve středu 14. 8. 1968.

Co nás po návratu doma čekalo

Během naší italské cesty se kupila jedna událost za druhou. U novinových stánků jsme v Itálii prohlíželi titulky zpráv a měli jsme trochu přehled, co se u nás děje. Ovšem – tolik nevídaných zážitků nám dávalo zapomenout, odkud přicházíme. Sotva jsme doma vybalili, chtěli jsme zjistit co nejvíce informací. Z novin, z rozhlasu (tehdy bylo plno zajímavých diskusních pořadů) a i ze zahraničního vysílání. Protože stranické vedení odmítlo dvoustranné jednání s Moskvou, a to na území SSSR, uskutečnilo se jednání 29. 7. 1968 na hraničním přechodu v Čierné nad Tisou, přímo na nádraží v železničním vagonu. Jednání se vedlo v utajení, celá oblast byla uzavřena. Na noc se sovětská stranická delegace přesouvala na své území. Zúčastnila se předsednictva komunistických stran obou států a to dalo Brežněvovi příležitost zjistit pozice jednotlivých členů vedení KS a využít nejednotnosti názorů. Sovětská strana předložila seznam osob, které pro ni ve vedení KSČ nejsou přijatelní – Kriegel, Špaček, Císař, Slavík, člen vlády Šik a Pavel a ředitel československé televize Jiří Pelikán. Dubček opět odpovídal vyhýbavě – chtěl odložit řešení až na zářijový sjezd strany, který se připravoval. Sovětská strana zde připomněla zatím neskončený pobyt sovětských vojsk na našem území-přece nenechají padnout západní hranici. Jednání se protáhla až do 1. srpna 1968 a byla ukončena pouze jednáním mezi Brežněvem a Dubčekem. Obě strany z jednání odjížděly s tím, že jejich požadavky budou splněny. Všechna ujednání proběhla jen ústně. Hned nato, 2. a 3. srpna se v Bratislavě sešlo 5 bratrských stran a KSČ. Tady Brežněv zdůraznil, že československá strana se ústní dohodou zavázala splnit všechny jejich požadavky – monopol KSČ, obnovení cenzury, zákaz protisocialistických organizací jako KAN, K 231 a zákaz znovuoobnovení sociální demokratické strany. Splněno mělo být do 25. srpna, protože na 26. byl svolán sjezd Komunistické strany Slovenska. Dubček výsledky jednání chápal jako odklad a na všechny výzvy z Moskvy nereagoval.

Již varšavský dopis se vyjádřil, že může dojít k vojenskému zásahu, bude-li žádána

pomoc. Je doloženo konspirativní jednání Bílaka u Balatonu, a to na pokyn Brežněva, uskutečněné již koncem července. A tehdy byl připraven tzv. zvací dopis, ve kterém se žádá Moskva o pomoc proti kontrarevolučnímu převratu. Podepsali Indra, Kolder, Kapek, Švestka a Bílak. Sověti dopis upravili, že se může jednat i o pomoc vojenskou. Dopis podle svědků předal Bílak na jednání v Bratislavě. Po zahájení invaze se na dopis odvolávala zpráva sovětské tiskové kanceláře i sovětští diplomaté na Západě. Protože ale invaze nakonec neproběhla přesně podle scénáře Moskvy, dopis nebyl zveřejněn a zůstal zapečetěný v archivu až do devadesátých let.

Ve stejné době, kdy se připravoval zvací dopis, byl z iniciativy funkcionářů Lidových milicí v závodě Auto-Praga v Praze 9 podepsán 99 podpisů jiný dopis. Podepsaní vyjadřovali nespokojenost s tím, jak sdělovací prostředky informují o odchodu sovětských vojsk po cvičení Šumava a ubezpečovali sovětský lid o svém přátelství. Tento dopis byl odevzdán na sovětském vyslanectví a moskevská Pravda ho zveřejnila druhý den jednání v Čierné.

Nesouhlas s dopisem vyjádřili přímo zaměstnanci Pragovky a předseda České národní rady Císař se zde zúčastnil mítinku, na kterém se pokoušel uklidnit situaci. V Praze začala podpisová akce proti signatářům i proti Lidovým milicím a na tehdejších Hyde Parku Na Příkopě se začaly sbírat podpisy za urychlené zrušení Lidových milicí, úplné zrušení cenzury a urychlené vypsání svobodných voleb. Stranické vedení opět reagovalo opatrně, pouze byla odsouzena kampaň proti signatářům. I tento dopis využila Moskva jako argument k vojenské invazi.

Co bezprostředně předcházelo vojenskému zákroku a jsme se dozvěděli až po roce 1989. Ve dnech 16. a 17. srpna byl v Moskvě schválen vojenský zásah a 18. srpna byl informovány zúčastněné státy. Operace Dunaj byla připravena.

21. srpna 1968

Od našeho návratu z Itálie (14. 8.) chybělo jen pár dní do invaze a 21. srpna jsme měli ještě plnou hlavu zjišťovaných informací. Toho dne ráno jsme se probudili, a jak bylo naším zvykem, hned v ložnici jsme zapnuli rozhlas. Oldřich říkal – to je divné, jsou tady Rusové. A já na to – prosím tě, to si nechal od večera zapnutou Svobodnou Evropu.

Když jsme se rychle zorientovali, vyrazili jsme zjistit něco dalšího. Tehdy jsme ještě v Zahradním Městě neměli telefon ani televizi. Navštívili jsme nejbližší známou a zjistili jsme další - v rozhlase i televizi nás ujišťovali, že ještě vysílají svobodné zprávy a budou se snažit vydržet co nejdéle. Pak jsme se s Oldřichem vydali do středu města. Městská doprava už vážla, na hlavních křižovatkách stály sovětské tanky, Václavák jich byl plný, také u Musea a směrem na Vinohrady k rozhlasu se dávaly do pohybu. Prošli jsme středem města až na Újezd k mým rodičům a tam už byl i dědeček Košata, který zoufale hledal babičku. Domů pak přišla

až po poledni, hned ráno vyběhla do fronty pro chleba. (Pamatovala si potravinovou nouzi z první světové války). Nebyla sama, všude se tvořily fronty a zboží postupně z obchodů mizelo. I my jsme si navečer také něco do zásoby nakoupili.

Pak jsme se přesunuli ke Kulhánkovům. Sem zatím dorazila z chalupy v Jizerských horách Oldřichova matka s jeho sestrou Boženou, která měla jít v Praze na kalciovou injekci. Obě vyjely brzy ráno, doprava vázla a ony teprve cestou zjišťovaly, co se stalo. Boženu jsme s Oldřichem doprovodili do Palackého ulice na polikliniku a pak jsme se přidali k davu, který se shromáždil na rohu k Vodičkově ulici. Tady na dřevěné bedýnce stál Emil Zátopek, vítěz maratónu na Olympijských hrách v Helsinkách v roce 1952, a hlasitě odsuzoval naše sovětské přátele ze zrady.

Hloučky se tvořily po celém středu města, také kolem tanků. Většinou nedocházelo ke konfrontacím, asi se ti vojáci divili, jak dobře u nás každý umí rusky. Vysvětlovalo se, ptalo se, proč tady jsou, že tu žijeme v klidu. Později těm, mnohdy rozčileným neinformovaným a hladovým vojákům, nosili lidé i něco k jídlu a pití.

Kdo měl s sebou transistorové radio, informoval ostatní o tom, co se děje. Zatím stále ještě rozhlas i televize fungovaly, reportéři museli opustit budovy, ale ještě byla místa, odkud se dalo vysílat. Televizi pomohl vysílač na Cukráku. Již odpoledne se všude začaly vylepovat letáky. S informacemi i vtipnými básničkami k invazi. Pro obyvatele byla vojska, která se hrnula přes naše území, s ostrou municí, za neustálého hluku letadel něco nepředstavitelného, a tak jedině tou pospolitostí se trochu z toho šoku vzpamatovávali.

V noci jsem nemohla dlouho usnout, na protějším kopci směrem ke Spořilovu stály řady tanků, nad námi stále hučela letadla a já si představovala, že už náš život nikdy nebude jako dosud.

Tak takhle nám ty srpnové dny začaly.

Jak zatím probíhala invaze – Operace Dunaj

Protože byla znemožněna práce všem sdělovacím prostředkům, docházely k nám informace jen pomalu, po částech, a mnohé bylo utajeno až do roku 1989. Invaze byla zahájena 20. srpna, první sovětské jednotky přešly na naše území z NDR ve 21.40 u Vejprt a od Božího Daru a Nejdku postupovaly od 23 hodin. V tu dobu přicházely další od Ústí n. Labem, Teplic a Chomutova a tankové jednotky od Českých Budějovic. Polská armáda postupovala od Vrchlabí a Opavy. Severní Moravu a Slovensko obsazovala sovětská armáda a maďarská obsadila města podle Váhu. Další sovětská vojska přešla přes Maďarsko do Bratislavy. Během 24 hodin obsadilo celé území republiky na 400 000 vojáků.

Po půlnoci, tedy již 21. srpna ovládli sověšští vyladkáři ruzyňské letiště a za pomoci navádění přímo ze sovětského velvyslanectví obsadili ráno mezi 4. a 7. hodinou generální

štáb, Pražský hrad, Úřad vlády, ÚV KSČ, Ministerstvo obrany a vnitra. Vše probíhalo za vedení Viliama Šalgoviče, náměstka ministra vnitra pro StB, agenta KGB a hlavního organizátora přípravy invaze. Zároveň byli internováni progresivní pracovníci letiště i bezpečnosti. (Šalgovič spáchal sebevraždu v roce 1990).

Po 7. hodině se podařilo sovětským jednotkám prorazit davy protestujících občanů a barikády z dopravních prostředků, a vyřadili z činnosti rozhlas a ovládli celé centrum Prahy. Stejně tak ovládli celé Brno.

Na Úřadu vlády zajali výsadbáři premiéra Černíka a na ÚV KSČ Dubčeka. Postupně k nim přibýli Smrkovský, Kriegel, Šimon a Špaček. Přes Polsko a Ukrajinu byli pak letecky dopraveni do Moskvy.

Ačkoliv se pak mluvilo o dobře připravené akci, skutečnost tomu neodpovídala. Při přípravě nebylo odhadnuto chování obyvatel i československé armády a byl dokonce potřebný další přísun vojska. Často musely být jednotky narychlo přesouvány na kilometry vzdálená místa. Vojáci byli vyčerpáni mnohahodinovými přesuny a blouděním na území bez ukazatelů, v kopcovitém terénu s mnoha zatačkami. Psychický stav vojska byl ovlivněn i odporem občanů a stresem. Ve většině případů nevěděli, kde se nacházejí. Byli informováni, že je čekají vojska bundeswehru a jsou připravena útočit. Dodnes jsou mnozí přesvědčeni, že naše obyvatele zachránili před vpádem ze Západu jen o několik hodin.

Co dělali představitelé státu – strana, vláda a prezident v prvních hodinách invaze

Podle připravené strategie signatářů zvacího dopisu se začala mezi nerozhodnými členy předsednictva hledat podpora pro sesazení Dubčeka. Jednání předsednictva ÚV KSČ mělo být zahájeno 20. srpna dopoledne, bylo však odloženo až na 14. hodinu.

Během jednání dostal k večeru premiér Černík od našich diplomatů ve Varšavě a Budapešti zprávu o přípravě invaze. Proto chtěl po 19. hodině po tajné lince zjistit u ministra obrany Dzúra, zda má informace o pohybu vojsk u našich hranic. Ten teprve po 21. hodině dostal zprávu, že u hranic s NDR jsou slyšet motory obrněných vozů. Nato okamžitě svolal poradu generálního štábu. Před jejím zahájením navštívil ministra obrany plukovník Viliam Šalgovič. Společně odejeli do bytu Jamščikova, představitele Varšavské smlouvy v ČSSR, kde již čekal sovětský velvyslanec Červoněnko. Tam bylo ministru obrany Dzúrovi oznámeno, že se souhlasem většiny vedení ÚV KSČ začíná invaze a povinností ministra je zabránit krveprolití. V doprovodu velkého počtu sovětských důstojníků odejel pak ministr na generální štáb a před půlnocí vydal rozkaz neklást ozbrojený odpor. V 0.45 vydal rozkaz k ukončení provozu letiště v Praze a Brně. Mělo být zajištěno pouze přistávání sovětských letadel.

Tyto akce probíhaly na základě předpokladu, že v téže době už došlo na předsednictvu

ÚV KSČ k sesazení Dubčeka a konzervativní křídlo se ujalo moci. Situace byla ale jiná. Ve 23.40 oznámil předseda vlády Černík předsednictvu, že podle sdělení sovětského vojenského přidělence vstoupila na naše území vojska „bratrských států“. Dubček reagoval tím, že o této věci mu není nic známo a ani nikdy před tím nebyl nikým informován. Stalo se tak bez vědomí presidenta, předsedy Národního shromáždění, předsedy vlády a jeho, jako generálního tajemníka strany.

Předsednictvo se pak rozdělilo na dva tábory. Ti, kteří nic netušili (Kriegel, Smrkovský, Mlynář) a ti, kteří byli informováni (Biřák, Indra, Kolder). Převládly emoce a slzy, dokonce i Dubček smrkal do kapesníku. Po částečném uklidnění oznámil Dubček, že se bude v jednání pokračovat a nechal okamžitě povolát presidenta a ministry obrany a vnitra. Dubček rozhodl, že musí být vydána zpráva, ve které se od invaze budou distancovat předsednictvo ÚV KSČ, prezident a vláda, protože okupace odporuje mezinárodnímu právu. Signatáři „zvacího dopisu“ jednání zdržovali, doufali, že brzy zasedání přeruší sovětsí výsadkáři. Zpráva byla nakonec poměrem 7 : 4 přijata. Zpráva byla odvysílána ráno ve 2 hodiny v rozhlase po drátě, protože další ze signatářů „zvacího dopisu“ Karel Hoffmann, ředitel Ústřední správy spojů, dal rozhlasové vysílače vypnout. Jejich provoz byl obnoven ve 4.30. Veřejnost se dozvěděla, že došlo k invazi, vedení strany a státu ji odsuzuje, ale co bude dál se nikdo nevyjádřil a pasívně se čekalo.

Dubček, stále v šoku, čekal na telefon z Moskvy. Místo toho byl hned dopoledne pod samopaly sovětských vojáků internován – spolu s Černíkem, Smrkovským, Kriegelem, Špačkem a Šimonem. Přes Polsko pak byli odvezeni na Ukrajinu a další den do Moskvy.

Druhá část ústředního výboru se 22. srpna sešla na sovětském velvyslanectví a poté se snažila na Hradě ustavit, podle připraveného plánu, dělnicko-rolnickou vládu v čele s Aloisem Indrou, což se nepodařilo. Příprava invaze předpokládala, že prezident tuto vládu jmenuje. To Svoboda pod nátlakem a za nepřítomnosti Dubčeka odmítl. Také spontánní celonárodní odpor proti invazi rozhodl, že se plán intervence zcela nezdařil a nedošlo k převzetí moci konzervativci. Nepočítalo se ani s rychle svolaným vysočanským sjezdem, kde bylo rozhodnuto, že nejvyšší představitelé nebudou dále jednat bez přítomnosti Dubčeka. Sověti museli improvizovat.

Mezi 23. a 25. srpnem přiletěli do Moskvy dobrovolně kolaboranti Biřák a Indra, a nakonec i prezident Svoboda, který se stal vedoucím celé „delegace“. Moskevské rozhovory mohly začít.

Celonárodní odpor proti okupaci

V těchto důležitých chvílích sehrály velkou roli sdělovací prostředky – tisk, rozhlas a televize, ačkoliv pracovaly ve ztížených podmínkách, neboť Československá tisková kancelář,

redakce a vysílací místnosti byly obsazeny sovětskými vojáky. Ihned od 21. srpna nepřetržitě zasedalo Národní shromáždění, které se vyjádřilo proti okupaci, zasedaly vláda i politické a společenské organizace.

Všude byly vyjádřeny požadavky – stažení vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy, obnovení suverenity, osvobození internovaných a jejich navrácení do funkcí a také náhrada všech škod, způsobených cizími vojsky.

Postupně jsme se dozvídali o obětech z řad obyvatel. Při obsazování Československého rozhlasu, na pražském Klárově, při střelbě v Liberci. První den zahynulo 6 občanů, v dalším týdnu 81, z toho 27 v Praze. Do 18. října, kdy byla ratifikována smlouva o dočasném pobytu sovětských vojsk zahynulo ještě dalších 37 osob. A od té doby do definitivního odchodu v roce 1991 bylo 284 obětí z řad obyvatel – při dopravních nehodách, postřelení opilými vojáky anebo vraždách, které způsobili sovětské dezertéry.

Protože již v srpnu začaly přípravy na sjezd KSČ, mohli být rychle svoláni členové strany. 22. srpna se sešlo 1219 delegátů z celkového počtu 1543 zvolených. Většina byla z Čech a Moravy, ze Slovenska se nakonec dostavilo 50 delegátů. Ti v mnohém s rozhodováním nesouhlasili, stejně jako Gustáv Husák. Byl zvolen nový ústřední výbor a za internovaného Dubčeka byl dočasným vedením pověřen Věnek Šilhán. Sjezd se vyslovil proti invazi, potvrdil zájem na reformách a jako základní zájem vyjádřil zájem vlastního lidu. Při odmítnutí vstupu vojsk ale nebylo zdůrazněno, že se jedná o okupaci a agresi.

Každý den jsme se přesouvali ze Zahradního Města do centra. Informace i zvěsti, které se předávaly od jednoho hloučku lidí ke druhému, byly stále horší. Kolik zastřelených, kolik zadržených, kde všude jsou rozmístěny tanky. A do toho zase „švejkovský humor“ V Praze se kvůli dezorientaci odstraňovaly tabulky s názvy ulic, mimo Prahu se obracely směrovky na opačnou stranu, takže cesta na Brno vedla na Kolín a podobně. Básničky na plakátech, vylepených po všech nárožích – Běž domů, Ivane, čeká tě Nataša. - Lenine, probud' se, Brežněv se zbláznil. - Na obranu naší banky nejsou třeba ruské tanky. Vždyť to hovno, co v ní máme sami sobě uhlídáme. - Tím se národ bavil a trochu se odpoutával od reality.

Tanky stály v řadě na mostech, na smíchovském náměstí Tankistů, na Václavském náměstí, Na Příkopě, kolem rozhlasu. Národní museum dostalo řadu zásahů, když ho sovětské vojáky omylem považovali za rozhlasovou budovu. (Zásahy po střelách byly ponechány i po rekonstrukci ke 100. výročí vzniku ČSR v říjnu 2018). Lidé si také vše fotografovali – ozbrojence, techniku, plakáty, a tak okupanti chodili mezi davy, vytrhávali lidem aparáty z ruky a vytahovali filmy, které tím byly na světle znehodnoceny. (Kdepak, žádné mobily jsme ještě neměli!).

Brzy bylo zavedeno stanné právo – asi od sedmé nebo osmé hodiny večerní. Na

Podolském nábřeží pak bylo střeleno na sanitní vůz, který nařízení neplnil. Jednou odpoledne se také u nás na sídlišti objevil můj táta – přinesl nám ze zahrádky baklažány, abychom neumřeli hladu. V obchodech toho už opravdu mnoho k dostání nebylo. A brzy spěchal domů, aby dodržel přísně sledovanou hodinu.

Stále se poslouchal rozhlas i zahraniční vysílání a četly se noviny, které se v nepravidelných denních intervalech rozdávaly na ulicích. Všichni čekali na zprávy z Moskvy. Zatím to byly jen fámy – Svoboda jel, aby je přivezl domů, všechny tam zavřou, pověšej, tady to rozstřílejí, připojí nás k Sovětskému svazu, no nic optimistického jsme se nedozvídali.

Moskevské protokoly

21. srpen byl pro nás šok, i když jsme s nějakým zásahem od SSSR počítali. Než jsme se vzpamatovali ze zážitků z cesty do svobodného západního světa a shromáždili všechny události v době naší nepřítomnosti, byla tu invaze. A k tomu zatčení reformních představitelů státu a jejich odvezení do Moskvy. Ve dnech napjatého čekání na výsledky moskevských jednání nazpívala pro rozhlas Marta Kubišová Modlitbu, která se na dalších dvacet let stala jakousi hymnou národního odporu proti okupaci. Vysílání rozhlasu a televize bylo postupně rušeno, a tak nám zbývaly jen zahraniční zprávy – Hlas Ameriky, Deutsche Welle a Svobodná Evropa. V době zasedání tzv. Vysočanského sjezdu KSČ se ještě podařil rozhlasový přenos, při kterém se ujala slova televizní hlasatelka Kamila Moučková. O osudu představitelů státu, zavlčených do Moskvy a o probíhajících jednáních bylo jen velmi málo informací. Věděli jsme, že tam nejsou jen představitelé státu, ale i kolaboranti. Přesto národ stále očekával, že se Moskvě neustoupí a nedojde ke kapitulaci. Očekávání veřejnosti ale nebyla naplněna. 26. srpna 1968 byl podepsán tzv. Moskevský protokol. Jediný, kdo odmítl se jednání účastnit a protokol nepodepsal, byl František Kriegel. V patnácti bodech dokumentu se ČSSR zavázala obnovit monopol KSČ a upevnit socialismus.

Zpráva o invazi zastihla ministra zahraničí Jiřího Hájka na dovolené v Jugoslávii. Ihned odejel do New Yorku, kde již od 21. srpna zasedala Rada bezpečnosti OSN. A 24. srpna zde protestoval proti okupaci, proti vyjádření sovětského velvyslance, že vojska přijela na pozvání vlády a požadoval obnovení svrchovanosti země. Tímto projednávání záležitosti okupace skončilo, neboť po podepsání Moskevského protokolu zástupce ČSSR v RB požádal stažení tohoto bodu z programu.

USA a západní země sice invazi odsoudili, ale zůstalo jen u slov. Jediným činem bylo zrušení plánované návštěvy amerického prezidenta Johnsona v SSSR.

Účastníci moskevských jednání nechtěli zpočátku hodnotit závěry jako prohru a příslib úplného odchodu vojsk dlouho komentovali jako prostor pro pokračování v reformní politice. Delegace se z Moskvy v plném počtu vrátila 27. srpna brzy ráno. Bez Kriegela odmítli

nastoupit do letadla a až po dlouhém vyjednávání prezidenta Svobody odletěl společně i on.

Obyvatelé netrpělivě na návrat čekali, neboť závěry z jednání nemluvily o odchodu vojsk a platnosti vysočanského sjezdu, ale všeobecně se soudilo, že představitelé státu v Moskvě kapitulovali. Všude vládla nervozita, hned dopoledne vystoupil před Národním shromážděním Josef Smrkovský a ujišťoval, že přítomná vojska se nebudou vměšovat do vnitřních záležitostí a v několika etapách odejdou. Na jedné straně sliboval pokračování v reformách, na druhé mluvil o určitých omezeních ve svobodě slova a opatřeních proti činnosti nelegálních organizací. Odpoledne vysílal rozhlas projev prezidenta Svobody, který byl ve stejném duchu jako projev Smrkovského.

Všichni čekali na Dubčeka. Jeho projev byl vysílán až v 17.30, mluvil ztěžka, nezvládal emoce a přes částečný optimismus a ujišťování, že co nejdříve vojska odejdou, že Moskva nám dává prostor pro reformu, ač budou nějaké kompromisy, mnohé občany uklidnil. Dubček měl ještě důvěru.

Že je obrodnému procesu zřejmě konec opatrně vyjádřil v rozhlasovém projevu Josef Smrkovský další den, 29. srpna. Připomněl, že jednání probíhala ve stínu tanků a teprve čas ukáže, zda bylo správné protokoly podepsat. Brzy na to skončil Kriegel jako předseda Národní fronty, z vlády odešli ministr vnitra Pavel, místopředseda Šik a po návratu z USA podal Jiří Hájek demisi. Rezignovali ředitel Československého rozhlasu Hejzlar a Československé televize Pelikán.

To lidi v žádném případě neuklidňovalo. Někdo si stále nalhával, že se to ještě nějak vyřeší. Někdo rezignoval a stáhl se do soukromí, někdo už se připravoval na kolaboraci. A někdo pomýšlel na emigraci. Ti, kteří byli na dovolené v zahraničí, se nevrátili. Někteří se vrátili a rychle se k emigraci připravovali. Hranice byly stále otevřené a pohraničníci nedělali potíže. Za hranicemi byla ještě příznivá atmosféra, těm, kteří odjížděli z okupované země, pomáhali. K další vlně emigrace došlo v roce 1969, kdy již bylo jasné, kam zase patříme a pomalu začaly represe. Vše skončilo v září 1969, kdy byly hranice opět bezpečně uzavřeny. Některé státy zřídily na pomoc emigrantů sběrná střediska, ve Vídni, v Německu, v Itálii.

Střední hospodářská škola pro studium při zaměstnání v Praze 2, Vinohradská ulice

Po tom všem rozrušení mě čekalo ještě další. 28. srpna jsem měla v dopoledních hodinách nastoupit v novém zaměstnání. Oldřich mě doprovázel, protože situace v Praze s okupačními vozy a tanky byla stále nejistá. Vinohradská třída byla lemovaná barevnými plechy a chvíli trvalo, než jsme pochopili, že je to pozůstatek zaparkovaných aut, po kterých přejely pásy tanků. Na Vinohradské třídě na obranu rozhlasu snad byl největší masakr. Lidé se snažili zastavit tanky holýma rukama, ale okupační vojáky to neodradilo. Při střelbě bylo zasaženo muniční vozidlo a začal hořet nedaleký dům. Celá ulice vypadala jako za války,

mnoho lidí bylo zraněno a byli i mrtví.

Kolegové se pomalu scházeli ve sborovně a konverzace se vedla jen kolem okupace. Na organizaci nového školního roku nebylo ani pomyšlení. Jedna z nejstarších kolegyně (její jméno se mi už nevybavuje), učitelka práva, vyjádřila obavy ze všeobecné kolaborace a návratu padesátých let.

Když pak v září začalo vyučování, odhalili jsme ve třídách zásahy po střelbě, která se odehrávala na Vinohradské třídě kolem rozhlasu. Když jsme pak koncem školního roku připravovali třídy k maturitám, někdo na tabuli udělal křídou kolečka kolem zásahů od kulek.

Pomalou končí všeobecná euforie (od září do prosince 1968)

V září a říjnu se uskutečnila jednání mezi československou a sovětskou stranou o pobytu vojsk, která byla ukončena podepsáním Smlouvy o pobytu vojsk. Obsahovala dohodu o dočasném pobytu pro zajištění socialismu a bezpečnosti před západoněmeckými revanšisty. Kromě toho tu byl tajný protokol o umístění počtu 75 tisíc, ve kterém se určovaly podmínky a vojenské prostory. 18. října smlouvu přijalo Národní shromáždění, hlasování se zdrželo 10 poslanců, proti byli Kriegel, Vodsloň, Fuková a Sekaninová-Čakrtová.

Ukončení „obrodného procesu“ a okupace sovětskou armádou podpořily všechny kritiky Pražského jara a skalní komunisty. Už v říjnu se sešli v Libni v sále hotelu Čechie a předali prokuratuře seznam hlavních kontrarevolučních živlů z řad novinářů. Hlavním mluvčím byl komunista Jodas, nás zaujalo především jméno Famíra, člena ČSVU. Ten brzy začal s cenzurou výstavní činnosti.

Ještě tady byli občané, kteří chtěli vyjádřit nesouhlas se situací. Nejprve byly protesty 28. října, které vedení státu zdánlivě nechalo projít. Zato demonstrace k výročí Říjnové revoluce 7. listopadu už byly rozeznány a předseda vlády Černík se vyjádřil, že nikdo si nemůže myslet, že si protestem vynutí změny a pokračování v reformách.

V listopadu ÚV KSČ schválil „Hlavní úkoly pro nejbližší období“, především důsledně plnit Moskevské protokoly. Byli zvoleni noví tajemníci, Bílak a Štrougal. Na to vysokoškoláci vyhlásili třídní okupační stávkou, která byla zahájena v celé republice 18. listopadu. Své požadavky shrnuli studenti do Deseti bodů, které byly předány vedení strany. Deset bodů požadovalo dodržování občanských práv, práva shromažďovacího, vyslovilo se proti opětovnému zavedení cenzury. Studenti dále žádali možnost svobodného vycestování, svobodu kulturního a literárního projevu a vědeckého bádání. Vysoké školy byla okupovány do 21. listopadu. V těchto dnech se uskutečňovaly přednášky a diskuse k aktuální politice. Stávkou podpořili i mnozí profesori a občanská veřejnost. Stávka však již žádný obrat nepřinesla. Do roka byli organizátoři vyloučeni ze studia, profesori byli vyhozeni, někteří ještě stačili emigrovat.

Tak takový byl závěr nadějného Pražského jara 1968.

Ještě chvíli lidi věřili v dočasné umístění vojsk. Ale po potlačených demonstracích při připomínce prvního výročí zásahu z Moskvy se jim otevřely oči. 21. 8. 1969 došlo k zásahu proti spoluobčanům vlastními lidmi – byli zbití, zranění, zatčeni i zabití. Zasahovalo 30 tisíc příslušníků VB, 15 tisíc milicionářů a 20 tisíc vojáků (ti se trochu drželi stranou). Druhý den byl vyhlášen výjimečný stav a byla přijata z rozhodnutí KSČ tzv. zákonná opatření. A podepsali je mužové Pražského jara – Svoboda, Dubček, Černík. Podle nich byly zahájeny prověrky studentů a všech pracovníků. Na jejich základě pak byli s okamžitou platností vyhazováni studenti a profesori z vysokých škol a neproověření pracovníci. Při prověrkách se mělo odpovědět na otázku – jaká byla vaše účast na obrodném procesu a zda souhlasíte se vstupem vojsk. I já jsem byla na škole předvolána před prověřkovou komisi. Ke své činnosti v tomto období jsem uvedla obhajobu diplomové práce a promoci na Vysoké škole ekonomické. Členové KSČ z prověřkové komise se velmi překvapili, když jsem uvedla, že jsme s manželem vstup vojsk očekávali, protože jsme nevěřili, že by nám SSSR dovolil svobodně se vyvázat ze svazku tzv. socialistických států.

Co ještě závěrem k letům 1968–1969. Přečetli jsme hodně dobrých knih, viděli hodně dobrých filmů a zúčastnili se mnoha dobrých výstav. Cesty na západ (Itálie, Belgie, Francie) nám rozšířily obzor, zjistili jsme, že mnoho věcí, které jsou pro nás nedosažitelné, jsou tam vedle, za hranicemi, zcela normální. A poznali jsme, jak bychom chtěli žít.

Od toho roku 1969 byla každá naše drobná radost zakalena zkušeností nesvobody a okolním marasmem. Rozčilovaly nás lživé a nenávistné informace v novinách a zprávy o zatčených. V telefonu se mluvilo v jinotajích, v restauraci jsme se ohlíželi po nějakém slídilovi a nad každým návštěvníkem jsme přemýšleli – je to přítel či informátor? A v takové atmosféře jsme prožili své mládí.

5 Závěr

Absolventská práce mi přišla velice zajímavá, už jen proto, že mě dějepis baví. Jsem ráda, že jsem se o roce 1968 dozvěděla tolik zajímavých a pro život podstatných informací.

Každá z pamětnic přistoupila k mým otázkám trochu jinak. Všechny tři pamětnice byli pedagožky, ale každá žila v jiném městě, každá z nich měla také jiný svůj soukromý život, rodiny, prožívání, jiný věk.....a také každá dnes na události jinak vzpomíná.

Moji práci ovlivnila situace pandemie COVID-19. S pamětnicemi jsem se totiž nemohla sejít osobně, odeslala jsem jim písemně otázky a každé nechala volný prostor na to, vybrat si způsob a rozsah, kterým mi na ně odpoví.

Srpen 1968 je jedním z nejdůležitějších momentů v naší novodobé historii. Uvědomuji si, že situace pro tehdy žijící nebyla lehká. Museli žít v nejistotě, někteří určitě i ve strachu. Mnoho z nich si ještě pamatovalo druhou světovou válku, procesy v 50.letech a nevěděli tedy, co je dále vše ještě čeká....

6 Použité zdroje

VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání: pražské jaro 1968*. 2.vyd. (1.vyd.v Mladé frontě). Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0179-2.

DIESTLER, Radek a Jana JŮZLOVÁ. *České dějiny v kostce*. Praha: Knižní klub, 2014. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-4638-3.

Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa – Wikipedie. [online]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Invaze_vojsk_Var%C5%A1avsk%C3%A9_smlouvy_do_%C4%8Ceskoslovenska

Srpen 1968 přehledně: Vše o invazi vojsk do Československa a následujících událostech | Reflex.cz. *Reflex.cz - Komentáře, zprávy, výrazné autorské fotografie* [online]. Copyright © 2001 [cit. 25.05.2020]. Dostupné z: <https://www.reflex.cz/clanek/historie/88912/srpen-1968-uplny-chronologicky-prehled-invaze-do-ceskoslovenska.html>